

THUKYDİDES'İN *TARİH*'İ EKSENİNDE KLASİK HELLEN *POLİS*'LERİNİN SİYASİ STATÜSÜ*

Dr. Öğr. Üyesi Sultan Deniz Küçükler

Ankara Üniversitesi
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
ORCID: 0000-0002-9949-6805

Öz

Antik Hellen *polis*'inin bizatihi siyasi varlığı, çağdaş devlete "bağımsızlık ve otonomi" kavramlarını miras bırakmıştır. Bu kavramların *eleutheria* (bağımsızlık) ve *autonomia* (otonomi) olarak antik Hellen dilinde ortaya çıkışları ve ardından devletler arası ilişkilerin şekillendiği Klasik Dönem yazınındaki kullanımları, *polis*'lerin siyasi statüsüne ışık tutar. Bu çalışmanın amacı; Thukydides'in eserine dayanarak Hellen *polis*'lerinin Klasik Dönem'deki siyasi statüsüne ilişkin durumu ortaya koyabilmektir. Çalışma; Hellen *polis*'inin ortaya çıkışı itibarıyla siyasi statüsünün belirlenmesi, Hellenlerin önde gelen diğer siyasi örgütlenme biçimlerinin anlaşılması ve devletler arası siyasi ilişkilerin gelişimi açısından Klasik Dönem öncesine ilişkin kısa bir siyasi tarih özeti ile başlayacaktır. Böyle bir giriş ile konuya alt yapı sağlamak amaçlanmaktadır. Ardından *eleutheria* ve *autonomia* kavramlarının antik yazında ortaya çıkışları ele alınacak ve Thukydides'in eserinin konu açısından irdelenmesine geçilecektir. Thukydides'in aktarımları, yer yer yazıtlardan gelen bilgilerle açıklanacak, ardından Ksenophon'un *Hellenika* adlı eserinden alıntılarla desteklenecektir.

Anahtar Sözcükler: Delos Deniz Birliği, Thukydides, Hēgemōn polis, Bağımsızlık, Otonomi

The Political Status of the Classical Greek Poleis on the Basis of Thucydides' History

Abstract

The political existence of the ancient Greek *polis* left the concepts of "independence and autonomy" as a legacy to the modern state. The emergence of these concepts in the ancient Greek language as *eleutheria* (independence) and *autonomia* (autonomy), and then their use in the literature of the Classical period, in which inter-state relations were shaped, shed light on the political *status* of the *poleis*. The purpose of this study is to represent the political *status* of the Greek *poleis* in the Classical period based on Thucydides' work. In this context, the study will begin with a brief overview of the political history of the pre-Classical period in terms of determining the political *status* of the Greek *polis* during its emergence process, understanding of the Greek political organizations other than *polis* and development of inter-state political relations. With such an introduction, it is aimed to provide a substructure about the subject. Then the emergence of the concepts of *eleutheria* and *autonomia* in the ancient literature will be referred and Thucydides' work will be examined in terms of the subject. Thucydides' references will be explained with information from the inscriptions when needed, then will be supported by the quotations from Xenophon's *Hellenika*.

Keywords: Delian League, Thucydides, Hēgemōn polis, Eleutheria, Autonomia

* Makale geliř tarihi: 13.03.2018
Makale kabul tarihi: 22.02.2019
Erken görünüm tarihi: 12.04.2019

Thukydides'in Tarih'i Ekseninde Klasik Hellen Polis'lerinin Siyasi Statüsü

İÖ 1200-1000 yılları arasında Hellas'a yapılan "Dor Göçleri", Ege havzasında kitlesel göç hareketlerini başlatmış ve bunların neden olduğu siyasi değişim ve gelişmelerin bir sonucu olarak egemen siyasi otoriteler ortadan kalkmıştır. Örneğin anakara Hellas'da varlık gösteren Miken Uygarlığı yıkılmış, Anadolu'da Hitit varlığı son bulmuştur (Webster, 2014: 136-137). Miken Uygarlığı'nın yıkılışının ardından ortaya çıkan siyasi otorite boşluğunda Hellas boyunca, bağımsız köy grupları olarak nitelenen *damos*'lar kendi başlarına varlık göstermeye başlamıştır. Bu bağımsız *damos*'ların öncelikli olarak ortak savunma kaygılarıyla *synoikize* olmaları, yani fiziksel olarak bir arada yaşamaya başlamaları ve kendi yönetimlerini ortaklaşa yürütmeleri ile bağımsız Hellen *polis*'inin çekirdeği oluşmaya başlamıştır (Sakellariou, 1989: 295; Owens, 1991: 12). Bu ilk yerleşimler, merkezi otorite kontrolünden yoksunluğu dolayısıyla bağımsız kalabilmiş ve varlıklarını ortaklaşa sürdürebilme kaygılarıyla otonom olarak yönetimlerini sürdürmüşlerdir.

Devam eden süreçte Hellenler, İÖ 8. yüzyılın ortalarından başlayarak Akdeniz havzası boyunca deniz aşırı iskân etkinliğine girişmişler, bu süreçte koloni yerleşimleri (*apoikia*'lar) olarak yeni kurulan *polis*'ler de ana *polis*'ten (*metropolis*) bağımsız olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir (Finley, 1981: 9). İÖ 7. yüzyılda ise Hellen *polis*'leri bünyesinde askeri düzen değişimi yaşanmıştır.¹ Bu yeni askeri düzen, *dēmos*'un yani halkın ordudaki varlığını güçlendirmiştir. Devlet savunmasında artarak yararlılık gösteren *dēmos*, artık aristokratlara karşı yönetimde hak talep eder olmuş, devamında koşullara göre değişken olmayan

1 Önceleri devletin savunulması aristokrasinin egemenliğindeyken, İÖ 7. yüzyılda kendi askeri donanımını sağlayacak kadar varlıklı olan çiftçiler, *hoplit*'ler (ağır silahlı piyadeler) olarak *polis*'in savunmasında görev almaya başlamışlardır. *Hoplit*'ler, *phalanks* adında yeni bir savaş düzeni içinde birbirinin yanı sıra dizilir, geniş kalkanlarıyla hem kendi vücudunun yarısını hem de solunda bulunan askerin, sağ eliyle mızrak tuttuğundan, savunması kalan sağ yanını korumuş olurlardı. Bu dizelenme içinde, tüm boşluklar kapatılarak ortaklaşa savunma yapılırdı. Bu sayede kazanılan başarılar artık bireylere değil topluma mal edilmeye başlanmıştı (Glassman, 2017: 861-864).

yazılı yasalara geçiş süreci başlamış ve bu gelişmeler *dēmokratia* yönetiminin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Özetle ifade edilen tüm gelişmeler neticesinde Hellen *polis*'inin genel politik yapısı ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, Hellen dünyasına özgü politik bir kurum olarak *polis*, ortaya çıkışı itibarıyla; merkezi otoriteden bağımsız, yerleşimin merkezinde ve kırsalında yaşayan yurttaşların kendi kendini yönettiği toplum olarak açıklanabilir.² Bu şekilde, İÖ 8. yüzyılın ikinci yarısından itibaren anakara Hellas, Kiklad Adaları ve Batı Anadolu kıyıları boyunca büyüklü küçüklü yüzlerce *polis*, birbirinden bağımsız olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Ancak İÖ 6. yüzyılın ortalarından itibaren bu coğrafyalarda yaşanan siyasi hareketler, *polis*'ler arası ilişkilere ve dolaylı olarak *polis*'in siyasi varlığına ilişkin yeni durumlar ortaya çıkaracak, zaman içinde *polis*'in bağımsız ve otonom statüsü zarar görmeye başlayacaktır. Öyle ki artık bu süreçte Hellas'da var olan tek siyasi örgütlenme *polis* değildir. Öncelikle savunma ve saldırı ittifakları olarak nitelenebilecek *symmakhia*'lar oluşturulmaya başlanmıştır. *Symmakhia*, bir tür *polis* üstü politik örgütlenme biçimiydi; buna bağlı *polis*'ler, kendi yasalarını yapıp, yargı ve yönetimlerini sürdürürken delegeleri aracılığıyla ortak konseyde temsil edilmekte ve savunma ve saldırı politikalarını ortak konsey toplantılarında³ belirlemekteydiler (Glantz, 1996: 274; Lane Fox, 2000: 27).

Başlangıç itibarıyla, teknik açıdan eşitlikçi görünen *symmakhia* örgütlenmelerinde kurucu niteliğinde bir *hēgemōn* (ἡγεμών) *polis* bulunmaktaydı ve *hēgemōn polis*'ler ittifak içindeki tüm *polis*'lere liderlik ediyorlardı, ayrıca ortak konseyde alınan kararları veto hakkına da sahiptiler (Brice, 2012: 118-119). Sparta liderliğinde kurulan *symmakhia* (çağdaş kaynaklarda kullanıldığı biçimiyle "Peloponnesos Birliği"), konunun ilk örnekleri arasında gösterilir. Sparta, İÖ ca. 570 yılında yanı başındaki Messenia Bölgesi topraklarını tümüyle egemenliği altına aldıktan sonra hızla Peloponnesos içerisindeki *polis*'ler ile ittifaklar kurmaya başlamıştı. İÖ 5. yüzyılda Sparta, *symmakhia* içindeki hegemonyasını öylesine güçlendirmişti ki bu sayede örneğin İÖ 490 yılında Hellas'a yapılan Pers akınlarına karşı Hellenlerin lideri konumuna yükselmişti (Brice, 2012: 119).⁴

Sparta örneğini Atina takip etmişti ve Atina İÖ 478 yılında, güçlenen Pers akınlarına karşı başlangıç itibarıyla yaklaşık 140 *polis*'in gönüllü üyeliğinden

2 Antik *polis*'e ilişkin yapılan güncel tanımlarda çoğunlukla *polis*'in bağımsız ve otonom statüsü vurgulanmaktadır. Örneğin bk. Hall (2007: 40).

3 Örneğin 1. Delos Deniz Birliği'ne ait ortak konsey toplantıları Thukydides'te (1.96.2, 1.97.1) *synodos* olarak geçmektedir.

4 Herodotos'un anlattıkları Sparta'nın Hellen devletleri arasındaki lider konumuna tanıklık etmektedir. Bk. Herodotos (1.56.1-2, 1.59.1, 1.65.1, 1.69.1-2).

oluşan bir askeri ittifak "*symmakhia*" oluşturmuştu (Çağdaş kaynaklarda adlandırıldığı biçimiyle "Delos Deniz Birliği"⁵) (Dynneson, 2008: 68). Atina'nın da bu *symmakhia* içindeki *hēgemōn* konumu, gücüne güç katmasını sağlayacaktı. Öyle ki kuruluşu itibariyle üye devletlerin maddi bağışta buldukları ortak hazine Delos Adası'nda bulunurken ve buraya yapılan katkılarla ortak donanma gücü sağlanmaya çalışılırken, bölgede artan Pers tehlikesi karşısında ortak hazine güvenlik gerekçesiyle İÖ 454 yılında Atina'ya taşınmıştı. Bu tarihten itibaren Atina, vergileri tümüyle kendi kontrolüne almış, *hēgemōn* konumunu perçinlemişti (Ehrenberg, 1969: 115-116). 1. Delos Deniz Birliği Hellenlerin yararına kurulmuş bir ittifak iken, zaman içinde Atina için kendi hegemonyasını güçlendirmede bir araç haline gelmişti (Boyana, 2007). Sparta, bu büyümeyi görmezden gelmedi ve Hellas'da bu iki *hēgemōn polis*'in güç yarışları neticesinde İÖ 431 yılında Peloponnesos Savaşları (İÖ 431-404) başladı.⁶ Dolayısıyla, Peloponnesos Savaşları'nda savaşın tarafları Atina liderliğindeki *symmakhia*'ya bağlı *polis*'ler ile Sparta liderliğindeki *symmakhia*'ya bağlı *polis*'lerdi. Bu bağlamda Peloponnesos Savaşları, *hēgemōn polis*'ler olarak Atina ve Sparta'ya bağlı pek çok *polis*'in savaşını anlatmaktaydı.⁷

Diğer taraftan, Hellas'da bulunan örneğin Arkadia, Boiotia ya da Thessalia gibi *ethnos* temelli farklı coğrafi bölgeler içindeki *polis*'ler de İÖ 6. yüzyıldan başlayarak kendi aralarında örgütlenmeye başlamıştı. Ancak bunların örgütlenişi, *symmakhia* gibi doğrudan savunma ya da saldırı ittifakı niteliğinde değildi. Aynı bölge içerisinde yaşayan *polis*'ler, daha ziyade etnik birliktelik bilinci ile bölgesel varlıklarını güçlendirmek için zaman içinde *koinon* siyasi örgütlenmelerini oluşturmuştu. *Koinon*'larda, aynı bölgede yaşayan ve etnik birlik gösteren toplumların ortak bir mabet alanı bulunmuş; bu ortak tapınaklar, politik toplantı merkezleri olarak kullanılmıştır (Mackil, 2014: 272). Üye devletlerin yerel meclisleri ve yurttaşlıkları devam ederken, federal yönetim aralarındaki ilişkileri düzenlemenin yanı sıra daha çok ortak dış politikanın idaresi konusuyla ilgilenmiştir. Hellas'daki özellikle güçlü *koinon* örneklerinde *hēgemōn polis*'ler *koinon* içerisinde liderlik rolü bakımından öne çıkmaktaydılar (Mackil, 2013: 94). Örneğin Thebai, Boiotia Bölgesi'nde kurulan Boiotia

5 Atina liderliğinde, Pers Devletine karşı Hellen birliğini ve gücünü temsil etmek ve ortaklaşa savunma yapabilmek için kurulmuş olan "Delos Deniz Birliği", çağdaş savunma ittifakı NATO'nun ilk örneği olarak değerlendirilmektedir. Ayrıntı için bk. Deni (2013: 9).

6 Thukydides (1.88.), Sparta için savaşın asıl nedeninin Atina'nın hızla güçlenmesi ve Hellas'ın büyük kısmını kontrolü altına alması olduğunu belirtir.

7 Thukydides (2.9.2.1), *Λακεδαιμονίων μὲν οἵδε ζύμμαχοι = Lakedaimonialıların müttefikleri şunlardır* diyerek ittifak içindeki *polis*'leri sıralamaktadır; Atina'nın müttefiki olan *polis*'ler ise, en açık biçimde Delos Deniz Birliği vergi listelerinde sıralanmaktadır. Bk. ATL I-III.

koinon'u içerisinde *hēgemōn polis* olarak öne çıkmıştı ve bundan kazandığı güç sayesinde İÖ 4. yüzyılın ilk yarısında Atina ve Sparta'ya karşı Hellen *polis*'lerinin liderliği mücadelesine girişmişti. Dolayısıyla Atina, Sparta ve Thebai gibi antik dünyanın önde gelen *polis*'leri, siyasi örgütlenmeler içindeki rolleri sayesinde güçlenmişlerdi.

Bunlar dışında, Batı Anadolu kıyılarında bulunan *polis*'ler üzerindeki Pers boyunduruğu da dönemin siyasi dengeleri açısından oldukça önemli bir yere sahipti. Bölgedeki Hellen *polis*'leri, İÖ 546 yılında egemenliğini Batı Anadolu kıyılarına dek genişletmiş olan Pers Devleti'nin kontrolüne girmişler ve bu durum, bölge *polis*'lerinin siyasi varlığını tehlikeye sokmuştu. Öyle ki Pers Devleti bölgedeki varlığını sağlam tutmak için bu *polis*'lerde tiranlık yönetimlerini destekliyor; *polis*'lerdeki yerel aristokrasi içinden seçilen bir tiran vasıtasıyla dolaylı olarak kontrolü sağlamış oluyordu. Ayrıca bu *polis*'ler, tiranlar liderliğinde öz yönetimlerini sürdürseler de Pers satraplarına vergi vermek ve savaşta donanma desteği sağlamak zorundaydılar (Raaflaub, 2004: 127). Anlatılan tüm bu siyasi kontroller, *polis*'in ortaya çıkışı itibarıyla sahip olduğu bağımsız ve otonom nitelikteki siyasi varlığını derinden etkilemekteydi (Hansen, 2013: 36; Sealey, 1993: 241; Murray, 2000: 239-240). Özellikle Pers egemenliği, Batı Anadolu *polis*'lerinin üzerinde baskıya neden olurken, bir *polis*'in diğerlerinin üstünde egemenlik sağladığı devletler arası yeni ilişki modelleri içinde *polis*'in bağımsızlığı ve otonomisi artık güvende değildi.

Hellen tarihi coğrafyasında devletler arası ilişkiler İÖ 6. yüzyılın ortalarından Klasik Dönem'in (İÖ ca. 500-323) sonlarına dek, anlatılan siyasi tablo çerçevesinde sürdürülmüştü. Bu süreçte, egemen politikaların Hellen *polis*'inin siyasi varlığına etkileri, politik terminolojiye ait *eleutheria* ve *autonomia* kavramlarının Klasik Dönem yazınındaki kullanımlarında izlenebilmektedir. Ancak, öncelikle antik yazında bu kavramların ortaya çıkış süreçlerini ele alalım.

Arkaik Dönem'de (İÖ ca.700- ca.500) henüz, yukarıda konu edilen *polis* üstü politik organizasyonlar, *hēgemōn polis*'ler için gücünü perçinlemede bir araç durumuna gelmemiştir ve Pers egemenliği sadece Batı Anadolu'da bulunan Hellen *polis*'leri için tehlike arz etmektedir. Dolayısıyla yapılan edebi kaynak incelemeleri, Arkaik Dönem'de *polis*'in henüz bağımsızlık ya da otonomi kaygısına düşmediğini ve Hellen *polis*'lerinin birbirleriyle olan ilişkilerinde karşılıklı statülerinin tanımlanmasına doğrudan ihtiyaç duymadıklarını gösterir (Dmitriev, 2011: 63). Hatta *autonomia* ifadesi bu dönem yazınında henüz ortaya çıkmamıştır; *eleutheria* ise, *eleutheros* (özgür) sıfatından türemiştir ve sadece bireysel köleliğin karşıtı olarak kişisel özgürlüğü ifade edebilmek için kullanılmaya başlanmıştır (Raaflaub, 2004: 86). Özellikle İÖ 6. yüzyılın erken

evrelerinde, Atinalı yasa koyucu Solon⁸ zamanında kullanılan *doulos* (köle) ve *eleutheros* (özgür) sıfatları borca bağlı olarak yurttaş için ortaya çıkan bağımlılık ya da bağımsızlık durumlarını ifade etmekteydi (Raaflaub, 2004: 28, 45-57). Dolayısıyla ortaya çıkış sürecinde *eleutheria*, *polis* açısından siyasi bir anlam yüklü değildi.

Ancak güç dengeleri değiştikçe, özellikle Klasik Dönem (İÖ ca. 500-323) devletler arası ilişkilerde *polis*'ler için karşılıklı siyasi statülerini belirlemek gibi bir ihtiyacın doğduğu ve bu süreçte *eleutheria* ile *autonomia* ifadelerinin antik metinlerde sıklıkla kullanıldığı izlenir. Hellen *polis*'leri arasında süregelen savaşlara rağmen politik olarak *polis*'in bağımsızlığının öne çıkarılmaya başlanması ancak Ege kıyılarındaki Pers yayılmasının anakara Hellas'a yönelmesiyle birlikte olur. Öyle ki antik yazılı kaynaklarda *eleutheria*'nın siyasi bağımsızlık ifadesi ile kullanılmaya başlaması ilk kez İÖ 480/79 yılındaki Pers Savaşları sürecinde gerçekleşir.⁹ Yani *polis* için, siyasi bağımsızlık ifadesiyle *eleutheria*, Hellen olmayan bir güce karşı verilen bağımsızlık mücadelesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Öyle ki kuruluş öyküsüne bakıldığında da 1. Delos Deniz Birliği'nin İÖ 478 yılında Ege'deki ve Küçük Asya'daki Hellen toplumlarının Perslere karşı *eleutheria* mücadelelerini desteklemek için oluşturulduğu görülür (Thuc. 3.10.3-4; Wallace, 2011: 16-43).

Autonomia kavramının ise, köken olarak Küçük Asya'da Pers egemenliği altında bulunan Hellen *polis*'lerine verilmiş olan bir statü kaynaklı olarak doğduğu, dolayısıyla doğrudan devletler arası ilişkilere ait bir terim olduğu işlenmektedir (Ostwald, 1982: ix, 1). Klasik Dönem'e ilişkin bu kullanımlarda,

-
- 8 Solon'un toprağa bağlı borçları ve genel borç karşılığı ortaya çıkan köleliği kaldırmak üzere yaptığı yasalar, *Seisakthieia* olarak adlandırılmaktaydı. Ayrıntı için bk. Harris (1997: 49-82). Bu yasalar sayesinde kişisel özgürlük, artık yurttaş için devredilemez bir hak olarak kabul edilmiştir. Yasalara ilişkin antik kaynaklar olarak bk. Aristoteles (*Ath. Pol.* 6), Plutarkhos (*Solon* 15); Ayrıca Hansen (2010: 2) de *eleutheria*'nın ilk tanımını, bireysel düzlemde, kölelik kurumu bağlamında *douleia* ile birlikte sunmaktadır.
- 9 Bu bağlamda İÖ 480 yılındaki Salamis Savaşı'ndan 8 sene sonra Atina'da sahnelenmiş olan Aiskhylos'un *Persler* adlı tragedyası öne çıkarılmaktadır. Aiskhylos bizzat kendisi de bu savaşa katılmış ve bu tragedyasında Hellen yenilgisinin ardından Pers kralı Kserkses'in Susa'ya dönüşünü ve yıkımın Pers sarayında yankılanışını konu etmiştir. Bu oyun içerisinde Hellenlerin özgürlüğüne vurgu yapan kimi dizeler özellikle vurgulanır. Örneğin Aesch. *Pers.* 402-405 (Hanson, 2007: 47-49); Aiskhylos'un *Persler* adlı oyununun 402-405 arası dizelerinde Salamis Savaşı'nın başlangıcında Hellen askerlerini yüreklendirecek bir ses şöyle yükselir “*Ey Hellen oğulları, gidin, yurdunuzu bağımsız kılın (ἐλευθεροῦτε πατρίδ'). Evlatlarınızı, eşlerinizi, babalarınızın tanrılarının tapınaklarını ve atalarınızın mezarlarını özgür kılın.*”

genellikle *polis*'in herhangi bir dış gücün egemenliğinde olmama durumu *eleutheria* ile ifade bulurken, kendi sınırları içindeki tam yönetim yetkisi *autonomia* ile ifade edilir. *Eleutheria*, bir ittifaka üye olmanın getirdiği kısıtlamaların olmadığı tam bağımsızlık durumudur; *autonomia* ise ittifaklar ya da bağımlılığa neden olan diğer türlü ilişkiler içindeki sınırlı özgürlük durumudur. Bu bağlamda *polis*'in bağımsızlığı özellikle dış politika ve savaş konularında kısıtlanmış durumdadır ve yapılan çalışmalar, *autonomos* olan bir *polis*'in bağımsızlığının daima kendinden daha büyük bir gücün gölgesinde olduğunu göstermiştir (Ostwald, 1982: 1).

Anlatılanlar açısından konuyu aydınlatacak başlıca edebi kaynak, savaşlar bağlamında *polis*'ler arası ilişkileri konu eden Thukydides'in *Tarih* olarak adlandırılmış eseridir. Peloponnesos Savaşları'nı konu alan bu eserde Atinalı Thukydides (İÖ ca. 460- ca. 395), savaşları tümüyle bizzat yaşadığını ve hatta Amphipolis'te *strategos*'luk (komutanlık) yaptığını ifade eder (5.26.4-5). Dolayısıyla bu eserde *polis*'ler arası ilişkilere ilişkin olarak sunduğu bilgilerin ve siyasi terminolojisinde izlenen *eleutheria* ve *autonomia* kavramlarının, doğrudan Klasik Dönem'deki durum ve algıyı yansıttığı düşünülebilir.

Thukydides'in anlatısı takip edildiğinde, öncelikle tüm Hellen toplumlarının bağımsızlığı kapsamında *eleutheria* kullanımı öne çıkmaktadır. Perslere karşı Hellen *eleutheria*'sı muhafaza edilmelidir ve bunun savunucusu olarak öncelikle Atina *polis*'i sorumluluk üstlenir. Atina, Hellen toplumlarının Persler karşısındaki bağımsızlığı için Delos Deniz Birliği'ni kurar (3.10.4.1). Ancak Atina'nın, Delos Deniz Birliği'nin kuruluşunun ardından *symmakhia* bünyesi içinde kazandığı gücü kullanarak sadece müttefiki olan *polis*'ler değil, tüm Hellas üzerinde uyguladığı baskılayıcı politikalar zaman içinde tepkilere neden olacaktır.¹⁰ Durum o boyuta ulaşır ki artık *eleutheria* mücadelesi Atina despotluğu karşısında adeta tutsak hale gelen Hellen *polis*'leri (τοὺς νῦν δεδουλωμένους Ἑλλήνας) uğruna verilmelidir (1.124.3.5-6). Bunun sonucunda İÖ 431 yılında Sparta, Hellen *polis*'leri için *eleutheria*'nın yeni savunucusu olarak başa geçer ve Hellas'ı bağımsızlığına kavuşturmak için (ἐλευθεροῦντες τὴν Ἑλλάδα) Atinalılarla savaşıacaktır (4.85.1).¹¹ Dolayısıyla Thukydides'in

10 Bu bağlamda Thukydides'in (1.69.1-2) aktardığı özellikle Korinthoslu elçilerin Spartalıları artık harekete geçirmek için yaptığı konuşma metni Atina'nın Hellas'daki tutumunu özetler niteliktedir. Ayrıca Korinthosluların Hellas üzerindeki Atina despotluğunu ifade ettikleri diğer propaganda konuşması için bk. Thukydides (1.124.1-2).

11 Thukydides 2.8.4'te de Spartalılar öncülüğünde Hellas'ın bağımsızlaştırılması (τὴν Ἑλλάδα ἐλευθεροῦσιν) vurgusunda bulunur.

anlatımına dayanarak ilk adımda, Hellen *polis*'leri için başlıca ortak gayenin *eleutheria*, yani siyasi bağımsızlık olduğu düşünülebilir.

Ancak Thukydides'in anlatısında *hēgemōn polis*'ler olarak öne çıkan Atina ve Sparta'nın müttefiklerinin statüsü, doğrudan *autonomia* ile tanımlanmaktadır.¹² Örneğin, öncelikle 1. Delos Deniz Birliği'nin kuruluşunda bulunan Atina müttefiklerinin statüsü *autonomos* (αὐτόνομον τὸ πρῶτον τῶν ξυμμαχῶν) olarak belirlenmiştir (1.97.1). Bunun dışında, İÖ 424 yılında Spartalı komutan Brasidas, Khalkidia *polis*'lerini Atina egemenliğinden kurtardıktan sonra onlara *autonomia* yetkilerini teslim etmiştir (4.86-8). Peloponnesos Savaşları'nın 10. yılında Atina ile Sparta arasında yapılan Nikias Barışında Spartalıların Atina'ya teslim ettiği *polis*'ler *autonomos* statülerine tekrar kavuşacaklardır (5.18.5). Dolayısıyla Hellen *polis*'leri için temel ortak gaye *eleutheria* olarak görülse de, karşılıklı ilişkileri söz konusu olduğunda, *autonomia* kavramının öne çıktığı izlenir.

Autonomia'nın, kimi kullanımlarda *eleutheria* ifadesini de kapsama olasılığı değerlendirilse de (Dmitriev, 2011: 20, 21; Figueira, 1990: 63-88) Thukydides'in özellikle bir ifadesi öne çıkarılarak *autonomia* ile *eleutheria* ayrımı yorumlanır. Atina'nın müttefiklerine uyguladığı despot politikalarına karşı, Spartalılara hitaben söz alan konuşmacı, “bizimkiler (...) ve Khioslular dışındaki müttefikler tutsak edildiler (ἐδουλώθησαν). Bizler ise, bundan böyle otonom ve sözde bağımsız (αὐτόνομοι ... καὶ ἐλεύθεροι τῷ ὀνόματι) katılımcılar olduk” diyerek görüşlerini ifade eder (3.10.5). Bu cümlede *eleutheros* (bağımsız olma) sıfatı ile birlikte kullanılan “sözde” (τῷ ὀνόματι) ifadesinin, konu edilen *polis*'ler için siyasi bağımsızlığın uygulamada gerçekçi olmayacağına ilişkin kanaati ortaya koyduğu düşünülür (Gerolemou, 2017: 207). Dolayısıyla Hellen *polis*'lerinin kendileri için öncelikli beklentilerinin; *hēgemōn polis*'lerin varlığının altında tutsak edilmeden, *autonomos* olarak belirlenen statülerini sürdürebilmek olduğu akla gelir.

Ne var ki Thukydides'in aktarımları; *hēgemōn polis*'lerin, diğer *polis*'lerin otonom statülerini de ihlal ettiklerine işaret etmektedir. Bu bağlamda, Atina'nın 1. Delos Deniz Birliği içinde müttefiki olan diğer *polis*'ler ile olan ilişkileri öne çıkarılabilir. Örneğin Atina'nın İÖ 471 yılında Naksos'a ve İÖ 465 yılında Thasos'a müdahaleleri konu bağlamında önemli görünmektedir. 1. Delos Deniz Birliği'nin başlangıçtaki üyelerinden olan, dolayısıyla statüsü *autonomos* olarak belirlenmiş olan Naksos, üyelikten ayrılmak isteyince Atina Naksos'a savaş açmış ve onu, üyeliği kabul etmek zorunda bırakmıştı. Bu olayı anlatırken Thukydides, müttefik bir *polis* (πόλις ξυμμαχίς) olan Naksos'un, Atina

¹² Konuya ilişkin örnekler için bk. Thukydides (1.97.1, 1.140.3, 1.144.2, 3.10.5, 3.11.1, 3.39.2, 4.86.1, 4.88.1), (Dmitriev, 2011: 19, 63).

tarafından tutsak edildiğini (ἐδουλώθη) beyan eder (1.98.4). Dolayısıyla bu anlatısında *douloō*¹³ fiilini kullanarak Naksos'un mevcut siyasi durumunu en iyi biçimde ortaya koyar.

İÖ 465 yılında Thasos'un Atina'ya karşı isyanı da Naksos'un isyanı ile benzer biçimde sonuçlanmıştı. Thasos'un isyanının altında, *peraia*'sı (kendi *polis* sınırları dışındaki egemenlik alanları) için verdiği mücadele, dolayısıyla ekonomik nedenler yatmaktaydı. Konu edilen yüzyılda Batı Anadolu'daki bazı ada devletleri egemenliklerini doğal sınırlarının dışına, anakara üzerine taşımışlar¹⁴ ve bu egemenlik alanları kaynaklarda *peraia*¹⁵ olarak adlandırılmıştır (Constantakopoulou, 2007: 228, 240).¹⁶ Bu bölgeler, adalılara tarım yapacak alan ve başka olanaklar da sunmaktaydı¹⁷ ve ada ekonomileri için son derece önemliydi. Örneğin Thasos *peraia*'sında bulunan madenlerin ada ekonomisinin zenginliğindeki payı büyüktü ve bu bölgeyi muhafaza etme çabaları, Thasosluların Atina'ya isyan etmelerindeki nedenlerden biri olarak gösterilmekteydi (Constantakopoulou, 2007: 247; Archibald, 2013: 264 vd.). Thukydides, Thasos'un bu bölge için Atina ile verdiği mücadeleyi üç yıllık direnişin ardından kaybettiğini ve sonuçta yerleşim surlarının yıkıldığını, tüm donanmasını teslim ettiğini ve *peraia*'sını kaybettiğini anlatır (1.101.3).¹⁸

13 δουλῶω: köle yapmak, esir etmek (Çelgin, 2011: 179).

14 Egemenlik alanları, temel olarak adaların hemen karşısında bulunan sahil yerleşimlerini kapsamaktaydı. Nadiren iç bölgelere ilerlemişti (Constantakopoulou, 2007: 246).

15 περαιᾶ, ἤ: deniz aşırı memleket, ülke; bir ülkenin karşısındaki ülke (Çelgin, 2011: 517).

16 Bunun yanı sıra *peraia*, sadece ada devletlerinin anakara üzerindeki egemenlik alanlarını değil, kimi durumlarda aynı zamanda bir devletin kontrolünde bulunan bölgeleri ifade etmek için de kullanılmaktaydı (Constantakopoulou, 2007: 231); Kaynaklarda, ada devletlerinin *peraia* bölgeleri üzerindeki kontrolünün yanı sıra bunun tam aksi durumlar da işlenmiştir. Örneğin Pausanias (10.14.4), Tenedos *peraia*'sında bulunan Aleksandria Troas'ın zaman içinde adayı kendi kontrolüne aldığını nakletmektedir (Constantakopoulou, 2007: 253).

17 Örneğin merkezden uzaklıkları dolayısıyla sürgün bölgeleri olarak kullanıldıkları Thukydides (4.75) tarafından konu edilmektedir; Mytilene *peraia*'sında bulunan Antandros ile Samos *peraia*'sındaki Anaia *polis*'i sürgünlerin gönderildiği, toplandığı yerlerdir ve buralarda örgütlenen sürgünlerin merkez için oluşturduğu tehlikeler de kaynaklarda konu edilir (Constantakopoulou, 2007: 251).

18 Yerleşim surları, Hellen *polis*'in önemli fiziksel öğeleri arasında gösterilir. Ancak Thukydides (3.33.2), İonia *polis*'lerinin surlarının bulunmadığını konu eder. Ayrıca surlardan yoksun olma durumu, Atina'nın kendisine karşı yapılacak olan ayaklanmalara karşı almış olduğu bir tür önlem olarak da değerlendirilmektedir (Powell, 2016: 52).

Dolayısıyla bu savaşın sonunda Thasos'un hem öz yönetim hakları tümüyle ihlal edilmiş hem de idaresindeki bölgeler üzerindeki egemenlik hakları elinden alınmış oluyordu.

Delos Deniz Birliği bünyesi içinde, Thasos ile aynı sonu yaşayan bir diğer *polis*, yine anakara üzerinde *peraia* bölgesine sahip olan Lesbos Adası'nda Mytilene *polis*'iydi. Mytilene'nin *peraia*'sı, hemen karşısındaki anakara üzerinde bulunan çok geniş bir bölgeyi kapsamaktaydı ve bölgedeki egemenliği¹⁹ İÖ 8. yüzyıla dek uzanmaktaydı (Constantakopoulou, 2007: 240). İÖ 479 yılında Lesbos olarak Atina liderliğindeki *symmakhia*'ya katılmış olan Mytilene (Hansen, Spencer ve Williams, 2004: 1026), 1. Delos Deniz Birliği'nin başlangıcındaki üyeleri arasındaydı (Thuc. 3.10.2-4; Plut. *Arist.* 23.4). İçinde Mytilene'nin de bulunduğu Lesboslular, Peloponnesos Savaşları'nın ilk yıllarında Spartalılara ve müttefiklerine karşı ortaklaşa gemi desteğinde bulunmuşlar (Thuc. 2.9.5, 2.56.2, 3.3.4) ve bu nedenle Atina vergi listelerinde yer almamışlardı.²⁰

İÖ 428 yılından itibaren yaşananlar ise doğrudan Thukydides'in aktarımlarına yansır. Mytilene, Lesbos boyunca *synoikismos*²¹ yapmak istemiş, ancak tüm Lesbos'u kaybetmek üzere olan Atina bu *synoikismos*'a karşı çıkmıştır (3.5). Ardından Atina, Mytilenelilerin bölgedeki egemen konumundan (τούς τε Μυτιληναίους τῆς γῆς κρατοῦντας) ve askeri güçlerinden rahatsız olup onları kontrol altında tutamayacakları kaygısıyla Mytilene'ye bir ordu yollamıştır (3.18). Mytilene bu süreçte Sparta'ya yaklaşp Peloponnesos Birliği'ne katılmış olsa da (3.15) sonunda Atina'ya teslim olmak zorunda kalmış ve bu isyanının bedelini ağır biçimde ödemiştir (3.50). Öyle ki isyanın ardından Mytilene'nin surları yıkılmış, tüm donanma gemileri Atina'ya teslim edilmiş, isyandan sorumlu olan yaklaşık 1000 oligarşi taraftarı Atina'ya gönderilmişti. Ayrıca Mytilene, *peraia*'sından geri çekilmiş, hinterlandı 3000 *kleros*'a (arsa payı) bölünmüş ve bunlardan 2700'ünün Atina *klerukhia*²²'sı olması planlanmıştı. Dolayısıyla Atina, Mytilene *polis*'ini tüm egemenlik haklarından yoksun bırakmıştı.

19 Konu edilen bölgede Mytilene'nin egemenliği altında bulunan yerler Thukydides'te (4.52.3) "*aktaiai poleis*" olarak geçmekte ve *aktaiai poleis* modern kaynaklarda anakara üzerindeki kıyı *polis*'ler olarak değerlendirilmektedir (Green, 1998: 55; Rutter, 1996: 35).

20 Thukydides'in aktarımlarına göre (örneğin 7.57.4), Delos Deniz Birliği donanmasına gemi desteğinde bulunan *polis*'ler ayrıca vergiye tabi olmazlardı.

21 Thukydides (3.2), Mytilenelilerin zorla tüm adayı kendi egemenlikleri altında birleştirmeye çalıştıklarını aktarmaktadır.

22 κληρουχία, ἡ: kurayla dağıtılan bir toprağa bir koloninin yerleşmesi; koloni (Çelgin, 2011: 378).

Daha sonra Thukydides, Mytileneli sürgünlerin Antandron'dan başlayarak önceden Mytilene'nin olup konu edilen dönemde Atina'ya ait olan ve *aktaiai poleis* olarak adlandırılan yerleşimleri özgürleştirme girişimlerini anlatmaktadır (4.52.3). Yazarın bu aktarımlarında, isyandan sonra Atina egemenliğine giren yerlerin vergi ödemelerine dair değinmeler bulunmasa da, Atina'nın İÖ 425 yılı vergi listelerinde bu *polis*'ler, Mytilene'den ayrı olarak Hellespontos Bölgesi'nin ardında, *Aktaiai poleis* başlığı altında kayıtlara geçmiştir.²³ Önceleri Mytilene *peraiia*'sında bulunan bu yerleşimlerin Atina egemenliğine girdikten sonra vergi listelerinde *polis* başlığı altında tek tek sıralanmaları, ekonomilerini idare etmeye başladıklarını gösterir. Şu halde öyle görünüyor ki, bundan önce Mytilene, bölgedeki *hēgemōn* konumu sayesinde egemenlik bölgesindeki *polis*'lerin tüm ekonomik ve siyasi idaresini doğrudan tekeline almıştı.

Thukydides'in aktarımlarında, Atina'ya direniş gösteren *polis*'lerin donanmalarının teslim alınmasının, surlarının yıkılmasının ya da topraklarının pay edilmesinin yanı sıra doğrudan anayasal düzenlerinin de tekrar organize edildiğine dair değinmeler bulunmaktadır. Atina, kimi zaman doğrudan *polis*'lerin anayasal düzenlerine müdahale ederek, bizzat kendi yönetim düzenini²⁴ müttefik *polis*'lerde tesis etmeye girişmiştir.²⁵ Örneğin İÖ 441 yılında *oligarkhia* yönetimindeki Samos'un Atina'ya karşı ayaklanması ve cezalandırılma biçimi bu bağlamda dikkat çeker. Samos ile Miletos *polis*'i arasında Priene'nin durumu üzerine çıkan anlaşmazlıkta Atina, her ikisi de

23 İÖ 425 yılı için *IG I³ 71*, III. 124-40 ve İÖ 422 yılı için *IG I³ 77*, IV. 14-27. Bk. Kallet-Marx (1993: 148); *Aktaiai poleis* başlığı altında bu yerleşimler: Achilleion (*ATL I*: 242-3), Hamaksitos (*ATL I*: 228-9), Antandros (*ATL I*: 232-3), Ilion (*ATL I*: 290-1), Kolonai (*ATL I*: 316-17), Larisa (*ATL I*: 328-9), Ophryneion (*ATL I*: 364-5), Palamedeion (*ATL I*: 366-7), Rhoiteion (*ATL I*: 392-3), Petra (*ATL I*: 376-7), Thymbra (*ATL I*: 286-7) olarak sıralanır.

24 İsostrates, İÖ 380 yılı ile tarihlenen (ki bu tarih, 2. Delos Deniz Birliği'nin kurulduğu aynı yıla işaret eder) *Panegyricus* adlı söylevinde özetle Pers tehditlerine karşı Atina liderliğinde tüm Hellenlerin güç birliği yapmalarını salık vermektedir. Hellen halklarına önderlik görevini Atina'ya verirken ise, 1. Delos Deniz Birliği zamanında Atina'nın, müttefikleri olan *polis*'leri aynı yasalarla idare ettiklerini, bu yasalarinsa Atina'dakilerle aynı olduğunu, kendi egemenlikleri döneminde bağlaşıklık *polis*'lerin tiranlardan çekmediğini, barbarların egemenliğinden kurtulduklarını ve (yaklaşık yetmiş yıl) *polis*'lerin huzur içinde yaşadıklarını anlatır (Isoc. *Panegyricus* 104-106). Dolayısıyla Atina'nın bağlaşıklık *polis*'lerinde *dēmokratia* düzenini yerleştirme politikasını konu etmiş olur. Ancak diğer taraftan Thukydides'in anlattıkları, Atina'nın diğer *polis*'lerin iç idarelerine müdahale etme politikasının o dönemde de eleştirildiğini, hatta örneğin Spartalı komutan Brasidas tarafından konu edilerek Atina aleyhinde kullanıldığını gösterir. Bk. Thuc. 4.86.4-5.

25 Atina'nın bu yönde uyguladığı politikalar için bk. *ATL III* (149-54).

müttefikî olmasına rağmen Miletosluların tarafında olmuş, buna istinaden Samoslular da Atina'ya isyan etmişlerdir. Bu süreçte Thukydides, Atinalıların 40 gemi ile Samos'a gittiğini ve burada *dēmokratia* düzenini kurduklarını (δημοκρατίαν κατέστησαν), ardından kontrolü sağlamak için adada bir garnizon bıraktıktan sonra döndüklerini anlatır (1.115.3). Olasılıkla Atina, bu yolla Samos *polis*'inin yönetimindeki aristokratlarının gücünü kırmış ve denetimi kendi kontrolüne almıştı.

Thukydides'in Atina politikalarına ışık tutan bu aktarımı farklı yerleşimlere ilişkin epigrafik kanıtlarla da desteklenir ve epigrafik belgelerde, Atina'nın bağlaşıklık *polis*'lerinin öz yönetim düzenlerini hiçe sayarak giriştiği *dēmokratia* tesis etme politikasının uygulamadaki boyutlarına ilişkin detaylar ortaya çıkar. Örneğin Atina, İÖ ca. 450'de kendisi ile birlikte Mısır seferine katılmak istemeyen Erythrai *polis*'inin de yönetimine el koyarak burada *dēmokratia* düzenini organize etmiştir (IG I³ 14 =Meiggs-Lewis 40; Dillon ve Garland, 2005: 276-277). Batı Anadolu kıyılarında bulunan Erythrai, bundan önce Pers güdümüne açık tiranlık ile yönetilirken bundan sonra Atina yönetim düzenine göre uyarlanmış *dēmokratia* ile yönetilecektir. Erythrai yazıtından gelen bilgilere göre; Erythrai'e kurulan *boule* (konsey/kurul) için 120 kişi kura ile seçilecekti ve bu kişiler; Erythrai, Atina ve Delos Deniz Birliği içinde bulunan diğer bağlaşıklık *polis*'lerdeki *plēthos*²⁶a sadık kalacaklarına dair yemin edeceklerdi. Burada kullanılan *plēthos* ifadesi, seçkin azınlık olan *oligos*'a karşılık olarak, çoğunluğu temsil etmekteydi ve dolayısıyla *dēmokratia*'ya özgü bir niteliği ifade etmekteydi (Powell, 2016: 51).²⁷

Atina, yönetim düzenine müdahale ettiği bölgedeki kontrolü devamlı kılmak için garnizon kurmak yöntemini izliyordu. Samos'da uyguladığı gibi, İÖ 450 yılındaki isyanının ardından Miletos'ta da garnizon kurmuştu (IG I³ 21= Meiggs-Lewis 43; ATL III: 143, 150). Epigrafik kayıtlar, kurulan garnizonlara ilişkin olarak da detaylar sunarlar. Atina, bu garnizonlara Atinalı yurttaşlar arasından seçilmiş olan ve Atina meclisinin görevlendirmesiyle askeri ve politik yetkileri bulunan *phourarkhos*'lar²⁸ ve hukuki yetkileri olan *episkopos*'lar yerleştirmiş; bu kişiler, bağlaşıklık *polis*'ler içinde Atina'nın askeri ve politik temsilcileri, gözlemcileri görevini üstlenmişlerdir (Glantz, 2011: 281). Dolayısıyla Atina, garnizonlar kurarak ve buralara kendi temsilcilerini

26 πλῆθος, τό: kalabalık, halk (Çelgin, 2011: 538).

27 Antik yazında, *dēmokratia* düzenlerindeki halk egemenliği vurgulanırken *dēmos* kavramının yanı sıra *plēthos* ifadesi de sıklıkla kullanılmaktaydı. Konu üzerine bk. Sinclair (1991:17).

28 Yazıtlardan gelen bilgiler, yerel yönetimle ilgilenmelerinin yanı sıra, örneğin Atina'ya ödenen vergi denetimini de *phourarkhos*'ların yaptığından bahsetmektedir (ATL III: 144).

yerleştirerek diğer polis'lerin öz yönetim yetkilerini doğrudan ihlal etmiş oluyordu.²⁹

Diğer taraftan Atina'nın, İÖ 454 yılında Delos Deniz Birliği'ne ait hazine merkezini Delos Adası'ndan Atina'ya taşınmış olması, uyguladığı *phoros* (vergi) dayatmaları³⁰ ve ayrıca ayrı ayrı polis'lerin ödeyeceği vergi miktarlarının da bizzat Atina tarafından belirlenmesi, polis'lerin *autonomos* olarak belirlenen siyasi statüleri ile örtüşmez.³¹ Öyle ki Delos Deniz Birliği bünyesinde bulunan devletlerin vergi ödeme zorunluluğu, buna mecbur bırakılan polis için *autonomia* yetkisinin bir ihlali olarak değerlendirilmektedir (Hansen, 1995: 28, 31-32; Kallet- Marx, 1993: 181-182; Figueira, 1998: 249; Figueira, 1990: 63-88). Dolayısıyla polis'in *autonomia* yetkisine ilişkin olarak beliren sorun, *phoros*'dan, yani verginin kendisinden öte, buna tabi kılınmasında ortaya çıkar ve aynı bağlamda Thukydides'in *hupēkoos* (bağımlı) polis'den bahsettiği izlenir. Thukydides, Atina'nın İÖ 413 yılındaki müttefiklerini anlatırken sefere katılan polis'lerin bazılarını bağımlı olanlar (τῶν δ' ἄλλων οἱ μὲν ὑπήκοοι), bazılarını ise müttefiklerden otonom olanlar (οἱ δ' ἀπὸ ζυμμαχίας αὐτόνομοι) olarak ayırıştırır (7.57.3). Devamında, 7.57.4'de Khiosluları vergiye tabi olmayan (Χῖοι οὐχ ὑποτελεῖς ὄντες φόρου) ancak donanmaya destek sağlayan *autonomos* müttefikler (ναῦς δὲ παρέχοντες αὐτόνομοι) olarak tanımlamasından yola çıkılarak Thukydides'in donanma desteğinde bulunamayıp da vergi ödemek zorunda bırakılan polis'leri *hupēkoos* olarak nitelediği değerlendirilir.³² Bunun yanı sıra, içerik olarak *hupēkoos* ve *autonomos* sıfatlarının ifadeleri karşılıklı içinde görünse de Hansen (1995: 29), Thukydides'in özellikle bazı kullanımlarında, *hupēkoos* sıfatının *autonomos* ile neredeyse eş anlamlı ifadelerinin olduğunu da ileri sürer.

Diğer taraftan Mytileneliler Atina'ya isyan edeceklerinde, Spartalıların desteğini sağlamak için söz alan konuşmacının anlattıkları irdelendiğinde de

29 Kaynaklar, Atina'nın kimi bağlaşıklık polis'lerinde denetimi sağlamak için *arkhon*'lar görevlendirdiğini de aktarmaktadır (ATL III: 145); Aristoteles (*Ath. Pol.* 24.3), Atina'nın bağlaşıklık polis'lerinde görev yapan, sınır ötesi memurlarının (ἀρχαὶ ὑπερόριοι) sayısını 700 kişi olarak vermektedir. İÖ 413 yılından önce Atina'nın bağlaşıklık polis'lerinin sayısının yaklaşık 250 civarında olduğu hesaplanmaktadır. Bu durumda, Atina'nın büyük polis'lerdeki gözlemci, denetçi memur sayısının oldukça fazla olabileceği düşünülür. Bk. Powell (2016: 51).

30 Atina'nın vergi dayatmalarına ilişkin olarak bk. Thukydides (1.96.2, 1.99.1, 1.121.5).

31 Figueira (1998: 249), Thukydides'in anlattıklarına dayanarak *autonomia* üzerine değerlendirmelerde bulunurken; polis'in vergi ödeme zorunluluğunun olmamasını, bağımsız askeri güçlerinin bulunmasını ve aynı zamanda surlara da sahip olmasını *autonomia*'nın önemli belirteçleri arasında göstermektedir.

32 Thukydides'in yaptığı *hupēkoos* ve *autonomos* polis ayrımına ilişkin yorumları için bk. Figueira (1990: 68-69).

bağlaşık *polis*'lerin Atina karşısında artık kendilerini bağımlı olarak gördükleri yönünde ifadelere rastlanır. Burada konuşmacı, sürekli büyüyen Atina'ya karşı güvensizliklerini ifade edeceği söze, *καὶ εἰ μὲν αὐτόνομοι ἔτι ἤμεν ἅπαντες = eğer hepimiz halen autonomos olsaydık*, diyerek başlar (3.11.1). Dolayısıyla öyle görünüyor ki, her ne kadar *polis*'ler için ideal olarak görülen başlangıçtaki *autonomia* yetkilerinin sürdürülmesi olsa da uygulamadaki durumun öyle olmadığı Thukydides'in aktarımlarına yansımaktaydı.

Atina, Delos Deniz Birliği'ne üye *polis*'lere bu yaptırımlarda bulunurken hegemonyasının sınırlarını Hellas yönünde genişletme, anakara Hellas ve yöresindeki *polis*'leri de bünyesine alma yönünde girişimlerde de bulunmaktadır. Öyle ki özellikle Perikles'in Atina yönetimini üstlendiği İÖ 461 yılından itibaren Perslere karşı liderlik rolünün yanı sıra Hellas'da da Sparta ve müttefikleri ile güç yarışları içindedir. Bu süreçte Atina, kendisinin Hellas politikalarına direniş gösteren Aigina'ya sefer düzenler ve İÖ 456 yılında Peloponnesos yönündeki Aigina Adası'na tamamen egemen olmuştur. Thukydides'in aktarımlarına göre; Aigina surları yıkılmış, donanması teslim alınmış ve Atina'ya vergi ödeme taahhüdünde bulunmuştur (1.108.4).³³ İÖ 454/3 ve 450/49 yıllarına tarihlenen Delos Deniz Birliği vergi listelerinde Aiginalıların ödeme kayıtları bulunur (*IG I³ 259; ATL III: 33*). Ancak İÖ 446 yılında Aigina ödeme yapmaz ve bu durum, Sparta'dan aldığı destek ile ilişkilendirilir (*ATL III: 303*). Zira Aigina Adası'nın stratejik konumu ve geçmişe dayanan bağları dolayısıyla Spartalılar Aigina'nın Atina'nın hükmü altına girmesine tepkisiz kalmamışlardır (Figueira, 1981).

Thukydides, Spartalıların Atina'ya Aigina'yı otonom bırakmaları (Αἰγίναν αὐτόνομον ἀφιέναι) yönündeki telkinlerini (1.139.1), dahası Spartalıların karşılıklı anlaşabilmek için Atina'ya Hellen *polis*'lerinin *autonomia* yetkilerini teslim etmelerini şart koştuklarını (εἰ τοὺς Ἑλληνας αὐτονόμους ἀφεῖτε) da aktarır (1.139.3). Sparta'nın *autonomia* yetkilerinin teslim edilmesini istediği Hellen *polis*'lerinin doğrudan Delos Deniz Birliği bünyesindeki *polis*'ler olduğu belirtilir (*ATL III: 303, dn. 13*). Sparta'nın bu talebine karşılık, Atina da Sparta'nın Peloponnesos Birliği içindeki *hēgemōn* konumunu eleştirir. (Dmitriev, 2011: 16). Thukydides'in aktarımlarında, Sparta'nın, *polis*'lerin *autonomia* yetkilerini hiçe sayarak onları kendi istediği yönde manipüle ettiği yönünde ifadeler mevcuttur (1.76.1, 1.144.2).

Öyle ki Sparta *polis*'i de Peloponnesos içindeki bölgesel hegemonyaları yıkmak ve ayrıca bağlaşık *polis*'lerindeki kontrolü sağlamak için diğer *polis*'lerin yönetim düzenlerine, öz yönetim yetkilerine müdahale etmiştir. Bu kapsamda Thukydides, Sparta'nın, müttefik *polis*'leri içindeki kontrol gücünü

33 Aigina ile Atina arasında yapılan anlaşma üzerine bk. Cartwright, Warner (1997:39).

sağlamlaştırmak için *oligarkhia* düzenini dayatmasını konu eder (1.19).³⁴ Spartalılar, olasılıkla *polis* bünyelerindeki zengin aristokratların liderlik ettiği oligarşik yönetimleri daha kolay manipüle edebilecekleri düşüncesiyle bu yöntemi izlemekteydiler (Cartledge, 2003: 37). Sparta'nın, Peloponnesos dahilinde bu politikayı izlemesinin bir diğer olasılıklı nedeni, Atina'nın bölgeye sızma çabalarıydı. Öyle ki Atina, İÖ 418 yılında Peloponnesos Bölgesi'nde bulunan ve *dēmokratia* ile yönetilen Argos, Mantinea ve Elis ile ittifak yapmış ve Peloponnesos Bölgesi içinde bu *polis*'lerin desteğini alarak Sparta ile savaşmıştı.

Sparta'nın bu savaştan galip çıkması Peloponnesos'daki konumunu sağlamlaştırmıştı. Savaşın ardından Sparta ile Argos arasında yapılan anlaşmada ise, Peloponnesos'daki büyüklü küçüklü *polis*'lerin geleneklere uygun olarak hepsinin otonom olmaları (αὐτονόμως ἡμεν πάσας κατὰ πάτρια) vurgulanmaktaydı (5.77.5-6.1). Ayrıca savaşın ardından Argos'ta, Sparta'ya yakın, onun yararına çalışacak oligarşik (ὀλιγαρχία ἐπιτηδεία τοῖς Λακεδαιμονίοις) bir hükümet kurulmuştu (5.81.2). Ancak *polis*'lerin iç dinamiklerini göz ardı ederek siyasi dayatmalarla kurulan yeni yönetimlerin devamlılık gösteremediği yine Argos örneği üzerinden izlenebilir. Sparta ile yapılan anlaşmanın hemen ertesi yılı, Argos'ta yavaş yavaş örgütlenip güç kazanan *dēmos*, Sparta başka meselelerle meşgulken, yönetimi tekrar ele geçirmişti (5.82.2). Argos'ta yeniden yapılandırılan *dēmokratia* yönetimi, Atina

34 Ancak Thukydides, bu aynı anlatisının içinde, Sparta'nın bağlaşıklık *polis*'lerini vergiye tabi tutmadığını (οἱ μὲν Λακεδαιμόνιοι οὐχ ὑποτελεῖς ἔχοντες φόρου τοῦς ζυμμάχους) da konu eder (1.19). Bu bağlamda Sparta ve Atina hegemonyasındaki iki *symmakhia* örgütlenmesinin kuruluş gerekçeleri ve süreçleri öne çıkarılabilir. Delos Deniz Birliği, değinildiği gibi, Küçük Asya'daki Hellen *polis*'lerinin Pers saldırılarına karşı güç birliği yapmak için İÖ 478 yılında kurulmuş ve ortak donanma gücü sağlamak gerekçesiyle ortak bütçe oluşturulup, buraya maddi katkı zorunlu tutulmuştu. Peloponnesos Birliği ise, bundan çok daha önce, İÖ 6. yüzyılın ortalarından itibaren Hellas içi politikalar kapsamında, *polis*'ler ile ayrı ayrı yapılan anlaşmalar neticesinde zamanla şekillenip örgütlenmişti. Dolayısıyla, diğer örnekte olduğu gibi karşısında tek ve sabit bir düşman yoktu; acil gerekçelerle vergi toplamasını sağlayacak bir durum oluşmamıştı. Peloponnesos Birliği'nin kuruluş süreci için bk. Cartledge (2003); Peloponnesos Birliği bünyesinde Sparta'nın ilk defa İÖ 382 yılında Thebai kuşatması için müttefiklerinden vergi topladığı ve bu vergileri, orduya paralı asker sağlamada kullandığı anlatılır. Bk. Ksenophon (*Hell.* 5.2.21-22) (Roisman, 2011: 445); Diğer taraftan Thukydides, Sparta'nın vergi toplamadığını ifade etse de, Peloponnesos Bölgesi içinde örneğin Elis'in Lepreum'a vergi dayatmasını ve Sparta'nın konuya müdahalesini konu etmektedir. Sparta, Peloponnesos içerisinde Lepreum'un *autonomos* olan statüsünü öne sürerek Lepreum'u vergiden muaf kılar ve Elis'in olası baskılarına karşılık olarak bölgeye garnizon yerleştirir (5.31.1-5).

ile irtibata geçmiş ve Atina'nın desteği ile *polis* savunmasını güçlendirmek için yerleşim surları inşasına başlamıştı (5.82.5). Sparta ise, bunun haberini aldığı gibi Argos'a saldırıya geçmiş, surlarını yıkmış ve bölgeyi ele geçirmişti (5.83.2). Dolayısıyla Sparta da, tıpkı Atina gibi, egemenlik bölgesindeki *polis*'lerin kendi politikalarını izlemelerine göz yumuyordu.

Atina ile Sparta arasındaki tüm çekişmeler, İÖ 431 yılında Peloponneos Savaşları'nın başlamasıyla sonuçlanmıştır. Ancak Thukydides'in tarih anlatısı İÖ 411 yılı ile son bulur ve Ksenophon *Hellenika* (*Yunan Tarihi*) adlı eserini Thukydides'in bıraktığı yerden başlatarak Hellen tarihinde devletler arası ilişkilere ilişkin bilgiler verme işini sürdürür. Ksenophon'un anlattıklarında da Hellen *polis*'lerinin siyasi varlığı açısından Thukydides'in verdiği bilgilerle örtüşen aktarımlara rastlanır.

Bu bağlamda öncelikle *Hellenika*'da da *polis*'lerin *autonomia* yetkilerine ilişkin vurgular izlenir. Örneğin İÖ 386 yılında Perslerle Atinalılar arasında yapılan Kral Barışı koşullarında Pers kralı Artakserkses; Lemnos, Imbros, Skyros dışındaki büyüklü küçüklü diğer Hellen *polis*'lerinin siyasi statülerinin *autonomos* olarak belirlenmesini (τὰς δὲ ἄλλας Ἑλληνίδας πόλεις καὶ μικρὰς καὶ μεγάλας αὐτονόμους) uygun görmektedir (*Hell.* 5.1.31). Sparta dış politikasında da *polis*'ler açısından *autonomia* yetkisinin önemi vurgulanırken bizzat Spartalıların *autonomia* ihlalleri bakımından eleştirildiği görülür. Konuşmacı Spartalılara şöyle seslenir, ὅμεις δὲ ἀεὶ μὲν φατε· αὐτονόμους τὰς πόλεις χρῆ εἶναι, αὐτοὶ δ' ἐστὲ μάλιστα ἐμποδῶν τῇ αὐτονομίᾳ = Sizler daima *polis*'lerin otonom olmaları gerektiğini söyler durusunuz, ancak *autonomia* için en büyük engel bizzat sizlersiniz (*Hell.* 6.3.7.6). Bu konuşmanın devamında Sparta'nın, *polis*'lerin *autonomos* statülerine en aykırı davranışı olarak (τὸ πάντων ἐναντιώτατον αὐτονομίᾳ) bağlaşıklık *polis*'lerinin yönetimlerine müdahale ederek, kimi yerde onlu kimi yerde otuzlu yönetimler kurma politikalarından bahsedilir (*Hell.* 6.3.8.4-6). Ayrıca Sparta, kurduğu bu yeni yönetimlerin yasalara uygun iş görüp görmedikleri ile değil, *polis*'leri kontrol altında tutmaları ile ilgilendiği için eleştirilir (*Hell.* 6.3.8.6-8).

Hellenika'da Thebai *polis*'inin Boiotia *polis*'lerinin özyönetim yetkilerini hiçe saydıkları yönünde değinmeler de bulunur. Örneğin Ksenophon *Hell.* 4.8.15'de açık açık Pers kralı ile yapılacak anlaşma koşullarına istinaden, Thebailıların Boiotia *polis*'lerine *autonomia* yetkilerini teslim etme konusundaki endişelerini dile getirmektedir. Nitekim İÖ 371-367 yıllarında *hēgemōn polis*'ler Sparta ile Thebai arasındaki güç yarışlarında da daima bu iki *polis*'in bağlaşıklarının otonom statüleri sorgulanmıştır. Sparta, Thebai'nin Boiotia Bölgesi'ndeki egemenliğini kırmak için bölge *polis*'lerine *autonomia* haklarının teslim edilmesini istemiştir (*Hell.* 6.3.18). Aynı biçimde Thebai da Sparta'nın Lakonia Bölgesi'ndeki egemenliğini kırmak için (İÖ 367 yılında) Messenia'nın *autonomia* yetkisinin iade edilmesini istemiştir (*Hell.* 7.1.36).

Autonomia vurgusunun *polis*'ler arası diplomaside böylesine öne çıkmasının yanısıra İÖ 380'lerin sonlarında "*eleutheria kai autonomia*" "bağımsızlık ve otonomi" şeklinde tümüyle yeni bir kullanımın da ortaya çıktığı konu edilir (Wallace, 2011: 13). Bu ifadenin, özellikle İÖ 378/7 yılında hazırlanan 2. Delos Deniz Birliği'nin anlaşma metninde kullanılmış olması önemli görünmektedir ki bu metinde Atina, müttefiklerinin bağımsız ve otonom statülerini muhafaza edeceklerini, kendi *polis*'leri içinde güven içinde yaşayacaklarını, yönetim biçimlerini istedikleri gibi tayin edeceklerini, topraklarında garnizon kurulamayacağını, yabancı bir yöneticiye teslim olmayacaklarını ve vergi ödemeyeceklerini taahhüt eder (Tod II. 123 [IG II² 13]: 1-41; Dillon ve Garland, 2005: 279-280). Aslında, Atina'nın burada bağlı kalacağını vaat ettiği sözleri, daha önce 1. Delos Deniz Birliği'ne üye Hellen *polis*'lerine yaptığı hak ihlallerinin bir sıralaması olarak yorumlanabilir ve dolayısıyla Atina, 2. Delos Deniz Birliği'nin anlaşma metninde, belki de vaadini vurgulamak açısından *eleutheria kai autonomia* ifadesini kullanmıştır. Burada olduğu gibi, *eleutheria kai autonomia* ifadesinin bir arada kullanılmasıyla diğer *polis*'lerin siyasi varlıklarının garanti altına alındığı varsayılsa da, *eleutheria*'nın, antik kaynaklarda tek başına bir bağımsızlık garantisi kapsamında kullanılmadığı belirtilmektedir (Raaflaub, 2004: 147). Bunun yerine, verilen örneklerde de izlendiği gibi önemli anlaşma metinlerinde daima *polis*'lerin *autonomia* yetkilerinin öne çıkarıldığı, *autonomia* kavramının diplomasinin merkezine çekildiği görülür.

Sonuç olarak öyle görünüyor ki, ortaya çıkışı itibarıyla bağımsız ve otonom olarak varlık gösteren Hellen *polis*'inin siyasi varlığı, zaman içerisinde devletler arası güç dengelerinin gölgesinde kalmıştı. Öyle ki başlangıçta Pers akınlarına karşı oluşan Hellen *eleutheria*'sını savunma kaygısı, zamanla yerini Hellen *polis*'lerinin *autonomia* yetkilerini muhafaza çabalarına bırakmıştı. Bu bağlamda Thukydides'in aktarımları; devletler arası ilişkilerde Hellen *polis*'lerinin siyasi statülerinin *autonomos* olarak belirlendiğine, dolayısıyla *polis*'in *autonomia* yetkisinin Hellenler nezdinde ideal olarak görüldüğüne, ancak aynı zamanda Hellen *polis*'lerinin *hēgemōn* güçler karşısındaki kırılgan durumlarına ve *autonomia* ideallerinin pek çok durumda uygulamada gerçekleşemediğine de tanıklık eder. Bu sonuçlar ise, *polis* üzerine yapılan; ana hatlarıyla yerleşimin merkezinde ve kırsalında yaşayan yurttaşlardan oluşan ve bunların katılımıyla yönetilen, bağımsız politik toplumu ifade ettiği şeklindeki çağdaş tanımların Klasik Dönem *polis*'lerinin tümündeki statükoyu yansıtmadığını ortaya koyar.

Kaynakça

- Archibald, Zofia (2013), *Ancient Economies of the Northern Aegean: Fifth to First Centuries BC.* (Oxford: Oxford Univ. Press).
- Aristoteles (*Ath. Pol.: Athénaion Politeia*) = çev. Rackham, Harris (1935), *Aristotle. The Athenian Constitution, the Eudemian Ethics, On Virtues and Vices* (Cambridge, Massachusetts: Harvard Univ. Press).
- Aristoteles *Politika* = çev. Rackham, Harris (1932), *Aristotle Politics* (Cambridge, Massachusetts: Harvard Univ. Press).
- Boyana, Hülya (2007), "Delos Birliğinin Anayasası ve Atina Hegemonyası", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 22 (2): 11–20.
- Brice, Lee L. (2012), *Greek Warfare: From the Battle of Marathon to the Conquests of Alexander the Great* (Santa Barbara California, Denver Colorado, Oxford England, ABC-CLIO).
- Cartledge, Paul (2003), *The Spartans* (New York: The Overlook Press).
- Cartwright, D., Warner, R. (1997), *A Historical Commentary on Thucydides: A Companion to Rex Warner's Penguin Translation* (Michigan: University of Michigan Press).
- Constantakopoulou, Christy (2007), *The Dance of the Islands: Insularity, Networks, the Athenian Empire, and the Aegean World* (Oxford: Oxford Univ. Press).
- Çelgin, Güler (2011), *Eski Yunanca- Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kabalıcı Yayınevi).
- Deni, John R. (2013), *Management and Maintenance: Restructuring NATO for the 21st Century* (Aldershot, Ashgate Publishing).
- Dillon, M. ve Garland, L. (2005), *Ancient Greece: Social and Historical Documents From Archaic Times to the Death of Socrates (c. 800-399BC)* (London, New York: Routledge).
- Dmitriev, Sviatoslav (2011), *The Greek Slogan of Freedom and Early Roman Politics in Greece* (Oxford, New York: OUP USA).
- Dynneson, Thomas L. (2008), *City-state Civism in Ancient Athens: Its Real and Ideal Expressions* (New York, Peter Lang Publishing).
- Ehrenberg, Victor (1969), *The Greek State* (London, Methuen).
- Figueira, Thomas (1981), "Aeginetan Membership in the Peloponnesian League", *Classical Philology*, 76 (1): 1-24.
- Figueira, Thomas (1990), "Autonomoi kata tas spondas (Thucydides 1.67.2)", *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 37 (1): 63-88.
- Figueira, Thomas (1998), *The Power of Money: Coinage and Politics in the Athenian Empire* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press).
- Finley, M. I. (1981), *Early Greece: The Bronze and Archaic Ages* (New York, Norton).
- Gerolemou, Maria (2017), "Thinking of Autonomy as Automatism: the Case of Autonomy in Thucydides' History", *Araucaria. Revista Iberoamericana de Filosofía, Política y Humanidades*, 19 (37) :199-211.
- Glassman, Ronald M. (2017), *The Origins of Democracy in Tribes, City-States and Nation-States* (New York, Springer).
- Glitz, G. (1996), *The Greek City and Its Institutions* (London, New York: Routledge) (Çev. N. Mallinson).
- Glitz, G. (2011), *The Greek City* (London, New York: Routledge).
- Green, Peter (1998), *Classical Bearings: Interpreting Ancient History and Culture* (California: University of California Press).

- Hall, Jonathan (2007), "Polis, Community, and Ethnic Identity", H. A. Shapiro (Der.), *The Cambridge Companion To Archaic Greece* (Cambridge: Cambridge University Press): 40-60.
- Hansen, Mogens Herman (1993), "Introduction. The Polis as a Citizen-State", Mogens Herman Hansen (Der.), *The Ancient Greek City-State* (Copenhagen: Kgl. Danske Videnskabernes Selskab): 7-29.
- Hansen, Mogens Herman (1995), "The "Autonomous City-State. Ancient Fact or Modern Fiction", Mogens Herman Hansen, Kurt Raaflaub (Der.) *Studies in the Ancient Greek Polis* (Stuttgart: Franz Steiner Verlag): 21-45.
- Hansen, Mogens Herman (1997), "A Typology of Dependent Poleis", Thomas Heine Nielsen (Der.), *Yet More Studies in the Ancient Greek Polis* (Stuttgart: Franz Steiner Verlag): 29-37.
- Hansen, Mogens Herman, Nigel Spencer ve Hector Williams (2004), "Lesbos" Mogens Herman Hansen, Thomas Heine Nielsen (Der.), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis* (Oxford: Oxford University Press): 1018-1032.
- Hansen, Mogens Herman (2006), *An Introduction to the Ancient Greek City-State* (New York, Oxford: Oxford University Press).
- Hansen, Mogens Herman (2010), "Democratic Freedom and the Concept of Freedom in Plato and Aristotle", *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 50: 1–27.
- Hansen, Mogens Herman (2013), *Reflections on Aristotle's Politics* (Copenhagen: Museum Tusulanum Press).
- Harris, Edward M. (1997), "A New Solution to the Riddle of the Seisachtheia" L.G. Mitchell, P.H. Rhodes (Der.), *The Development of the Polis in Archaic Greece* (London, New York: Routledge): 49-82.
- Herodotos = çev. Godley, A.D. (1920), Herodotus, *The Persian Wars*, vol. I (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press).
- Kallet-Marx, Lisa (1993), *Money, Expense, and Naval Power in Thucydides' History 1-5.24* (Berkeley, California: University of California Press).
- Lane Fox, Robin (2000), "Theognis: An Alternative to Democracy", Roger Brock, Stephen Hodkinson (Der.), *Alternatives to Athens: Varieties of Political Organization and Community in Ancient Greece* (Oxford, Oxford Univ. Press): 35-51.
- Mackil, Emily (2014), "Ethnos and Koinon", Jeremy McInerney (Der.), *A Companion to Ethnicity in the Ancient Mediterranean* (Malden, Mass.: Wiley-Blackwell): 270-285.
- Mackil, Emily (2013), *Creating A Common Polity: Religion, Economy and Politics in the Making of the Greek Koinon* (Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press).
- Murray, Oswyn (2000), "What is Greek about the Polis", Pernille Flensted-Jensen, Thomas Heine Nielsen ve Lene Rubinstein (Der.), *Polis and Politics: Studies in Ancient Greek History* (Copenhagen: Museum Tusulanum Press): 231-248.
- Ostwald, Martin (1982), "Autonomia: Its Genesis and Early History", *The American Philological Association, American Classical Studies* 11 (Chico, CA: Scholars Press).
- Owens, E.J. (1991), *The City in the Greek and Roman World* (London, New York: Routledge & Kegan Paul).
- Plutarkhos *Solon*: (Plutarch, *Solon*) = çev. Perrin, Bernadotte (1914), *Plutarch's Lives: Volume I: Theseus and Romulus, Lycurgus and Numa, Solon and Publicola* (London: Heinemann).
- Powell, Anton (2016), *Athens and Sparta: Constructing Greek Political and Social History from 478 BC* (London, New York: Routledge).
- Raaflaub, Kurt (2004), *The Discovery of Freedom in Ancient Greece* (Chicago, London: The University of Chicago Press).

- Roisman, Joseph (2011), *Ancient Greece from Homer to Alexander: The Evidence* (Malden, MA:Wiley_Blackwell) (Çev. J. C. Yardley).
- Rutter, N. K. (1996), *Thucydides: Books III-V: a companion to the Penguin translation of Rex Warner* (Bristol).
- Sakellariou, M.B. (1989), *The Polis-State Definition and Origin* (Athens: Meletēmata 4).
- Sealey, Raphael (1993), *Demosthenes and His Time: A Study in Defeat* (New York: Oxford University Press).
- Sinclair, R. K. (1991), *Democracy and Participation in Athens* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Wallace, Shane (2011), *The Freedom of the Greeks in the Early Hellenistic Period (337-262 BC). A Study in Ruler-City Relations* (Ph. D. Thesis, University of Edinburgh).
- Webster, T.B.L. (2014), *From Mycenae to Homer: A Study in Early Greek Literature and Art* (New York: Routledge).
- Wians, William R. (1996), *Aristotle's Philosophical Development: Problems and Prospects* (Maryland: Rowman & Littlefield).

Kısaltmalar

- Aesch. *Pers.*: (Aeschylus, *Persae*) = çev. Herbert W. Smyth (1922), *Aeschylus: Suppliant maidens. Persians. Prometheus. Seven against Thebes* (Cambridge, Massachusetts: Harvard Univ. Press).
- ATL I: Meritt, B.D., Wade-Gery, T. & McGregor M.F. (1939), *The Athenian Tribute Lists*, vol. I (Cambridge, MA: Harvard University Press).
- ATL III: Meritt, B.D., Wade-Gery, T. & McGregor M.F. (1949-53), *The Athenian Tribute Lists*, vols. II-IV (Princeton, NJ: Princeton University Press,).
- IG I³: *Inscriptiones Graeciae, I, i, Inscriptiones Atticae Euclidis anno anteriores*, D. M. Lewis (Der.), (Berlin: De Gruyter) 1981.
- IG II²: *Inscriptiones Graeciae, II/III, Inscriptiones Atticae Euclidis anno posteriores*, Johannes Kirchner (Der.), (Berlin: De Gruyter) 1913-1940.
- Isoc. *Panegyricus*: (Isocrates *Panegyricus*) = çev. Norlin, G. (1954), *Isocrates* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press).
- Meiggs-Lewis: R. Meiggs & D. Lewis (1969), *A Selection of Greek Historical Inscriptions to the End Of Fifth Century BC* (Oxford:).
- Plut. *Arist.*: (Plutarch *Aristides*) = çev. Perrin, Bernadotte (1914), *Plutarch's Lives: Volume II: Themistocles and Camillus, Aristides and Cato Major, Cimon and Lucullus*, (London: Heinemann).
- Thuc.: (Thucydides, *Historiae*) = çev. C.F. Smith (1919, 1920, 1921), *Thucydides, History of the Peloponnesian War, Vol. I, II, III* (Cambridge, Massachusetts: Harvard Univ. Press).
- Tod: M. N. Tod (1948), *A Selection of Greek Historical Inscriptions*, vol II, *From 403 to 323 BC* (Oxford: Clarendon).
- Xen. *Hell.*: (Xenophon *Hellenica*) = çev. C.L. Brownson (1918-1921), *Xenophon, Hellenica, Vol. I, II* (Cambridge, Massachusetts, Harvard Univ. Press).